

Џон Рид

РАТ У ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Превео с енглеској
Слободан Козарчић

Наслов оригинала:
John Reed
THE WAR IN EASTERN EUROPE
Charles Scribner's Sons, New York, 1916.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2015.

Издавање Едиције *Србија 1914–1918* подржало је
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије

ЏОН РИД

РАТ У
ИСТОЧНОЈ
ЕВРОПИ



Осликао
БОРДМАН РОБИНСОН



ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

THE WAR IN EASTERN EUROPE

DESCRIBED BY
JOHN REED

PICTURED BY
BOARDMAN ROBINSON

NEW YORK
CHARLES SCRIBNER'S SONS
1916



ПОЛУДИВЉИ ДИВОВИ ОБУЧЕНИ У ДРЕВНУ ОПРЕМУ ТОГ ЧУДНОГ СЛОВЕНСКОГ НАРОДА ЧИЈЕ ЈЕ РАТ ГЛАВНО ЗАНИМАЊЕ.

УВОД

Када је рат избио у августу 1914, одмах сам отишао у Европу као дописник часописа Метрополитен, посећујући Енглеску, Француску, Швајцарску, Италију, Немачку и Белгију, и гледајући борбу трију војски.

У Њујорк сам се вратио у фебруару 1915; и месец дана касније Бордман Робинсон и ја кренули смо ка Источној Европи.

Ова књига је белешка тог другог путовања.

То је требало да буде тромесечно летеће путовање: требало је да видимо улазак Италије у рат, Венецију коју су уништили Аустријанци; да будемо у Србији у време последњег отпора Срба; да гледамо како Румунија срља у сукоб; да будемо код пада Константинопоља; да се придружимо руском парном ваљку на путу ка Берлину; и да проведемо месец дана на Кавказу извештавајући о варварски обојеним биткама између козака и Турака.

У ствари, били смо одсутни седам месеци и нисмо видели ниједан од тих великих драмских врхунаца. Осим што смо се уплели у велико руско повлачење и пројурили кроз Балкан на почетку немачког напада, имали смо среће да свуда стигнемо током релативног мира у непријатељствима. И баш због тог разлога, могли смо боље да осматрамо нормалнији живот источних народа, под сталним напором дугог исцрпљујућег ратовања. У узбуђењу због изненадне инвазије, очајничког отпора, заузимању и уништењу гра-

дова, људи изгледа да губе своју одређену личну или националну одлику и постају исти у лудој демократији борбе.

Како смо их видели, они су прихватили рат као посао, почели су да се прилагођавају овом новом начину живљења и да причају и мисле о другим стварима.

Када смо стигли у Италију, превладао је највише разочаравајући мир; али су нас узбуњујуће гласине о блиском заузећу Константинопоља навеле да све оставимо и отпловимо ка Дедеагачу. Али, у Солуну су вести из Турске биле тако збуњујуће мирне, да смо ту оставили брод и отпутовали у Србију, тада уништену тифусом, и која се споро опорављала од ужасних последица последње аустријске инвазије.

На вести о румунској мобилизацији, кренули смо журно ка Букурешту, да бисмо нашли много дима али мало ватре.

Константинопољ се одржао. Зато смо одлучили да на кратко одемо у Русију и да се вратимо када ствари постану занимљиве у Дарданелима. Руски амбасадор у Букурешту био је учтив, али неодређен. Морамо да одемо у Петроград, рекао је, и да преко наших амбасадора формално тражимо дозволу да одемо на фронт. Међутим, долазак три згађена дописника који су поступили по том савету и хладили се три месеца у Петрограду, прилично нас је обесхрабрио. Почело је руско повлачење с Карпата и биле су борбе код Чернивица на северу, где су се руске, аустријске и румунске границе сретале. Амерички аташе у Букурешту љубазно нам је дао списак америчких грађана које да потражимо док пролазимо; и наоружани тим танким оправдањем, прешли смо ноћу реку Прут у малом чамцу и искрцали смо се код Руског фронта.

Било је нечувено. Наређења су била врло изричита да ниједан дописник не сме да дође у ове области, али су наређења означавала дописнике који долазе са севера. Ми смо дошли с југа, па, не знајући шта да раде с нама, послали су нас на север. Путовали смо иза Руског фронта

кроз Буковину, Галицију и Пољску, где смо провели две недеље у затвору. Најзад пуштени, отишли смо у Петроград, али смо се нашли у већој невољи. Изгледа да су до тада људи на власти решили да нас стрељају. Америчка амбасада је опрала руке од мене; али је Робинсон, Канађанин по рођењу, отишао у британску амбасаду, и британска амбасада нас је обојицу ослободила и извела из Русије. Није потребно рећи, нисмо отишли на Кавказ.

Још једном у Букурешту, решио сам да видим Константинопољ, који је изгледао мирнији и сигурнији него икада. Робинсон није могао да иде јер је имао британски пасош. Енвер-паша ми је прво обећао да могу да идем до Галипољског фронта; али, после две недеље чекања, рекао је да ниједан више Американац неће бити додељиван војсци, јер се један дописник вратио у Париз и тамо је објавио опис турских утврђења. У то исто време, незванично сам обавештен да је боље да напустим Турску јер ме је полиција видела да причам с превише Јермена.

Зауостављен сам на бугарској граници и речено ми је да се вратим у Турску јер ми пасош није правилно визиран. Нисам имао новца. Набусити шеф бугарске полиције није комуницирао с Америчком амбасадом нити је мени то дозволио. Зато, када је воз за Софију кренуо, ја сам ускочио у њега, путујући испод вагона, у поштанском вагону, на крову воза, и побегао сам у поље када су војници зауставили и претражили воз.

У Букурешту сам се срео с Робинсоном, па смо заједно отишли у Бугарску, тада на ивици рата. Када је објављена мобилизација, побегли смо у Србију, прво јер је Робинсон био Британац, а друго, јер ме је новински биро обавестио да дописницима неће дати да буду с војском.

У Србији, међутим, били смо сигурни у топао пријем. Али, открили смо да су сви Срби прочитали наша прва два чланка о себи, и то им се није свидело. Чак нам је речено да бисмо, када су почела непријатељства, вероватно били

протерани из земље. До тада нам је већ било доста Балкана, па смо и тако отишли.

Очито се ништа није дешавало у Солуну. Тамо смо остали четири или пет дана, али није било гласина више него обично, и ми нисмо знали да ли ће се нешто десити или не. Зато смо после дужег времена ухватили брод за Италију и за кућу.

Наравно, отишли смо баш у тренутку када су немачка и аустријска војска нападе Србију, Бугарска ју је нападала од позади, а енглески и француски војници били су само шест сати пловидбе далеко од Солуна. Али, ми смо оставили зарађене нације њиховим судбинама и кренули смо ка Њујорку, стигавши крајем октобра.

Када се осврнем на све то, изгледа ми да је о рату најважније знати како живе различити народи; њихово окружење, обичаје и откривајуће ствари које раде и говоре. У времену мира, многе људске особине су сакривене, што изађе на видело у изненадној кризи; али, с друге стране, много личних и националих одлика је скривено у време велике јавне напетости. А у овој књизи, Робинсон и ја просто смо пробали да дамо наше утиске људских бића како смо их нашли у земљама Источне Европе, од априла до октобра 1915.

ЊУЈОРК, 20. март 1916.

I
СОЛУН

ЖЕЉЕНИ ГРАД

Енглески шпијун пребројао је свој остатак и приговарао је италијанском конобару који је нерадо вадио остатак, пени по пени, кукајући: „А, сињоре! Ја сам тако сиромаш човек! Добро вас услужим! Ви све узети.“

„Било је то недељу дана пре објаве рата“, наставио је Енглеz, не обраћајући пажњу на остале. „Британска амбасада послала ме је да нађем где су два корпуса Турске војске који су отишли до Мале Азије. Узео сам брод до Килија у Црном мору и путовао сам дванаест дана теретним колима. Кад год сам стигао до неког села, представљао сам се као трговачки представник који тражи нове трговачке путеве. Сатима сам причао с Турцима о пиринчу, пшеници, путевима и калкутској јути – немате појма колико је досадна калкутска јута, а онда сам одлазио да нађем оно што сам могао да нађем. Када бих нашао нешто занимљиво, телеграфисао сам Британској амбасади у Константинопољу у погледу на калкутску јуту. Нашао сам војне корпусе; ишли су ка Јерменији и то брзо. Објава рата затекла ме је у Перу. Био сам напољу путујући земљом у теретним колима с америчким пасошем.“

У тишини која је наступила, све је надјачао дрзак звекет четрдесет Пољака. То су већином били жене и деца који су се враћали из Европе преко Солуна, Ниша, Софије и Букурешта, јединог правца тада отвореног ка Варшави. И Руси су били укрцани, један Аустријанац или слично, Немац с ожиљком од мачевања на образу који је причао италијански са широким тевтонским нагласком и издавао

се за Наполитанца; Парижанин, љубавница и остало, француски дописник обучен као Родолфо у Боемима, бугарски дипломата који је баратао лорњоном у облику корњачиног оклопа, и незгодна група неодређених Балканаца чију је народност било немогуће одредити.

Добар брод Торино, три дана од Бриндизија, полако је ишао грчком обалом даље од Пиреја. Док смо седели на кафи, кроз луку смо могли да видимо жућкаст рт Сунион како раздваја плави Егеј посут белом сунчевом светлошћу, упропашћен храм на његовом врху деликатно жут наспрам великих јалових планина. С десне стране бока брода лежала су магловита острва као плави облаци на мору, а између њих су се тресла далека накривљена двострука једра као раширена крила галебова, црвена и бела на светло обојеним бродовима с поносним крмама и јарболима, увијајући средину брода дубоко у воду, с црним биковим кожама растегнутим преко њихових струкова да би спречили прскање.

Где ће следеће да избије рат? Румунија је позивала резерве под заставу. Италија је дрхтала на ивици. Сви су одржавали непрестану и жустру дискусију о томе да ли ће се Грчка и Бугарска умешати, и на чијој страни. Јер би у сваком тренутку они могли бити одсечени од куће и осуђени на вечно лутање неутралним морима; могли би бити ухваћени код искрцавања и затворени у концентрационе логоре; могли би да буду скинути с брода као страни непријатељи од стране непријатељске крстарице. Било је невероватно како су се ови људи, навикнути на лагодне животе у цивилизованој и мирној Европи, прилагодили без чуђења на средњовековне услове путовања. Из кугом зараженог Солуна, они су ишли на пут железницом од шездесет сати у трећој класи дрвених вагона кроз тифусом заражену Србију, преко бугарске границе где су разуздане банде *комиџа** пљачкале и убијале дуж железничке пруге; онда Со-

* овако је у преводу обележено оно што је и сам аутор у оријиналу писао у изворном облику (прим ред.)